

INFORMALIZACIJA KAO BIOGRAFSKI I DRUŠTVENO-ANALITIČKI KONCEPT*

Prikazani tekst predstavlja ključni doprinos iz kruga Norberta Elijasa. Prvi put je objavljen 1977. godine, a sada je ponovo, uz neznatne izmene, izdat gotovo pola veka kasnije. Iako je prošlo mnogo vremena, tekst je zadržao naučnu relevantnost i ostao je izuzetno ubedljiv zahvaljujući originalnosti argumentacije i analitičkoj rigoroznosti.

Radi dubljeg razumevanja i temeljnijeg bavljenja ovom temom, potrebno je izneti nekoliko napomena koje se odnose na autora i predmet njegovog istraživanja. Originalna publikacija pojavila se povodom osamdesetog rođendana Norberta Elijasa, kada je tridesetdvogodišnji Kas Voters (Cas Wouters) predstavio preciznu sociološku analizu svog savremenog društva – Holandije – analizu koja je proistekla iz intenzivne intelektualne razmene sa Norbertom Elijasom.

Tokom narednih decenija izuzetno plodne naučne delatnosti, Voters je ovaj koncept sistematski produbljivao, proširivao i teorijski kontekstualizovao. Među njegovim brojnim bibliografskim jedinicama¹ posebno se izdvajaju dva dela: *Informalization: Manners and Emotions since 1890* (Wouters 2007) i *Civilisation and Informalisation: Connecting Long-Term Social and Psychic Processes* (Wouters and Dunning 2019).

Ipak, uprkos kasnijem razvoju koncepta, ovaj rani doprinos sačuvao je intelektualnu vitalnost svoje prvobitne formulacije, ambicioznost teorijskog poduhvata i – što nije manje važno – naučni značaj koji mu je lično priznao Norbert Elijas. Upravo iz tih razloga tekst se ovde ponovo objavljuje uz manje pravopisne izmene.

Kako bismo odgovarajuće kontekstualizovali kasniji naučni razvoj i recepciju ovog teksta nakon njegovog prvobitnog objavljivanja, neophodno je izneti nekoliko zapažanja o njegovom kritičkom prijemu. Poseban značaj ima uticaj kasnijih publikacija samog Norberta Elijasa. Među njima se naročito izdvaja delo *The Germans*, koje je Elijas završio 1989. godine i koje je nakon njegove

* Komentar je autorski prilog Adrijana Jičina (Adrian Jitschin), pisan na engleskom jeziku za potrebe ovog tematskog broja časopisa Sociologija. Uz ljubaznu saglasnost autora, objavljujemo prevod na srpski jezik.

1 Za sveobuhvatan pregled njegovog izuzetnog doprinosa ovoj oblasti, bibliografija koja obuhvata sve Votersove publikacije dostupna je na njegovoj internet stranici: <https://www.caswouters.nl/>

smrti prevedeno na engleski jezik 1996. godine.* Na uvodnim stranicama (Elias 1989/2013: 18), Elias se direktno poziva na Votera uz napomenu – gotovo sa dozom žaljenja – da se njegov esej bavi samo Holandijom, dok su se promene koje je moguće uporediti u standardima ponašanja odvijale u znatno većem obimu širom evropskih društava dvadesetog veka. Elias dalje proširuje Voteraov analitički okvir koji se odnosi na transformaciju načina obraćanja na nemačkom govornom području, koristeći lik Leopolda Mocarta kao primer složenih ceremonijalnih pravila salcburškog dvorskog društva (ibid: 5) – referencu koju kasnije dodatno razvija u delu *The Loneliness of the Dying* (Elias 1985/2010: 31).

Štaviše, nesporno je da Norbert Elias, u odlomcima koji se odnose na nemački kodeks časti i njegov strogo uređeni sistem zadovoljenja za povredu časti, neposredno koristi konceptualni okvir koji je razvio u dijalogu sa Voteraom. Njegov prikaz se stoga metodološki može okarakterisati kao „gusti opis” (*thick description*), u kojoj rekonstruiše znatno rigidniji obrazac ponašanja Nemačkog carstva – oslanjajući se delimično na književne izvore, ali u velikoj meri i na autobiografske materijale. Takođe, nema sumnje da su se i Elias i Votera saglasili da je ovaj oblik rigidne psihološke prinude predstavljao jedan od ključnih društveno-psiholoških preduslova za nastanak katastrofe fašizma. Zatim, može se tvrditi da je upravo fašistička okupacija Holandije – kao i spremnost značajnog dela holandskog stanovništva na saradnju sa okupatorom – doprinela nastanku etosa slobode i neformalnosti koji je tako snažno obeležio formativno razdoblje Votera i njegove generacije. Oni koji su preživeli nemačku okupaciju postali su još svesniji da manje strogo uređeni i više neformalni oblik društvenog života pruža značajne mogućnosti za emancipaciju.

Ostaje otvoreno naučno pitanje u kojoj meri se Voteraov konceptualni okvir može primeniti – kao što je kasnije pokušao i sam Elias – na evropska društva u širem smislu, odnosno da li se on prvenstveno odnosi na Zapadna društva kao što su Holandija, Nemačka i Velika Britanija, u kojima je Elias živeo. Pokazuje se da su društva koja nisu prošla kroz uporedive posleratne transformacije – bilo zbog vojne okupacije, kao na Iberijskom poluostrvu, bilo zbog režima koji su se pozivali na komunističku ideologiju – u slične faze informalizacije ušla znatno kasnije; faze koje su u pojedinim nacionalnim kontekstima već na izmaku. Pitanje da li takve promene normi ponašanja slede ciklične, oscilatorne ili linearne putanje ostaje nerešeno; stanovište koje se ovde zastupa jeste da one nisu ni jednoobrazne ni neizbežne, već predstavljaju posebne društveno-istorijske faze oblikovane sukcesivnim generacijskim sukobima između novih društvenih grupa u nastajanju i ukorenjenih formacija koje poseduju moć.

* Kako bi se izbegla konfuzija u vezi sa naslovima, važno je napomenuti da je ovo delo prvenstveno objavljeno na nemačkom jeziku (*Studien über die Deutschen*, 1989), zatim se prvi prevod na engleski jezik može naći pod naslovom *The Germans* (1996), dok izdanje koje autor citira (*Studies on the Germans: Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, 2013), predstavlja revidiranu verziju teksta, sa novim uredničkim napomenama, drugačijom organizacijom pojedinih eseja i značajnim intervencijama u tekstu (prim. prev.).*

U tom smislu, iako Votersov tekst identifikuje fenomen od izuzetnog sociološkog značaja, on ne raspolaže dovoljno širokom uporednom empirijskom osnovom koja bi bila neophodna za potkrepljivanje tvrdnji o njegovoj primenljivosti na različite nacionalne ili društvene okvire.

Originalna posveta teksta koji je ovde predstavljen, iz 1977. godine, glasi: „Ovaj članak sam napisao uz pomoć Norberta Elijasa.” To svakako nije bilo preuveličavanje, budući da je Norbert Elias zaista učestvovao u nastanku i oblikovanju ovog rada. Svako ko je poznao Kasa Votersa znao je da je on bio sociolog izuzetne sposobnosti zapažanja, koji je, međutim, tokom čitavog života zahtevao stalnu intelektualnu podršku kako bi taj izvanredni dar pretočio u akademsko pisanje. Tokom godina našeg prijateljstva nikada nisam imao s njim nijedan sasvim običan, jednostavan razgovor, a ipak sam se osećao izuzetno privilegovano što sam ga poznao.

Kas nije bio samo osoba nadahnjujuće sposobnosti zapažanja, već i čovek koji je bio duboko ukorenjen u duh sopstvenog vremena. Kada u ovom tekstu piše o „generacijama rođenim tokom ili nakon rata 1940–1945.” govorio je o sebi i svojim savremenikima. Posleratne godine je doživio kao dete, u periodu kada je teško pogođena zemlja, okupirana od strane Nemačke, morala da pronađe svoje mesto unutar nove panevropske vizije koja se tek oblikovala. Pripadao je generaciji mladih Holanđana koji su slavili promene 1968. godine, kao i brojne kontrakulturne pokrete tog perioda.² Njegova generacija doživela je izuzetan uspon, globalno otvaranje koje je, nakon epohe totalitarizma u prvoj polovini dvadesetog veka, dovelo do transformacije Amsterdama iz tradicionalnog trgovačkog grada u kosmopolitski kulturni centar. Kas se nalazio upravo u središtu tog sveta kada je Norbert Elias 1969. godine pozvan kao gostujući profesor u Amsterdam, gde su se njih dvojica upoznali.

Kao student koji je živeo na brodu (splavu), Kas je pozivao Elijasa na društvena okupljanja tog vremena, kojima je Elias očigledno sa velikim entuzijazmom prisustvovao. U tom neformalnom svetu Elias je pronašao vitalnost kakvu nije osetio još od tridesetih godina, pre perioda svog izgnanstva, i upravo je, između ostalog, prijateljstvo sa Kasom doprinelo njegovoj odluci da Amsterdam izabere za mesto penzionisanja. Ovo delo je, u mnogim aspektima, autobiografski sociološki dokument – zapis o nastanku međugeneracijske neformalnosti u Holandiji. Kako Voters navodi:

...ove ratne i posleratne generacije su stajale u izvesnoj opoziciji prema formalizmu svojih roditelja, a time i prema starom načinu oslovljavanja, koji su smatrali simptomom nejednakosti i autoritarnosti. Stoga su nastojali da prema svojoj deci postupaju, koliko god je to bilo moguće, manje autoritarno (Wouters 1977: 438).

2 Ovde vredi pomenuti i izuzetne uspehe *totalnog fudbala* pod vodstvom Johana Krojfa (Johan Cruyff) i Rinusa Mihelsa (Rinus Michels) - Ajaks iz Amsterdama osvojio je Kup evropskih šampiona tri puta, dok je holandska reprezentacija dva puta stigla do finala Svetskog prvenstva, 1974. i 1978. godine.

Ova formulacija, međutim, značajno umanjuje intenzitet generacijskih sukoba u kojima su Voters i njegovi savremenici učestvovali. Tokom većeg dela moderne istorije, Holandija je bila konfesionalno podeljeno društvo, obeleženo kalvinističkim urbanim establišmentom i pretežno katoličkim seoskim stanovništvom. Calvinistička buržoazija, sa svojim karakterističnim formalizmom, dominirala je institucionalnim životom Amsterdama – trgovačkog grada u koji je Kas stigao kao autsajder. Međutim, čak i u takvom okruženju, religijska disciplina i poštovanje autoriteta ostajali su duboko ukorenjeni.

Kas, nazvan po svom dedi Kasperu Votersu, trebalo je da, u porodičnoj tradiciji, preuzme vođenje molerske firme kao treći naslednik. Njegovi roditelji, u želji da društveno napreduje, upisali su ga u katolički internat – instituciju koja će se pokazati presudnom za oblikovanje njegovog intelektualnog i ličnog razvoja. Strogi disciplinski režim i seksualno zlostavljanje koje je tamo pretrpeo razvili su u njemu duboku sklonost ka otporu. Nakon što je dva puta pobeo iz te ustanove i potom protiv svoje volje smešten u vaspitno-popravnici dom, pružio je otpor svakom pokušaju pokoravanja. Ova iskustva iz ranog života uticala su na njegov izbor poziva – postao je socijalni radnik posvećen zaštiti drugih od prinudnih institucionalnih struktura. Marginalizovani i obespravljeni stanovnici Amsterdama postali su osnovni predmet njegovog naučnog interesovanja; bavio se njima i praktično i analitički i nastojao je da razume njihov društveni položaj. Zahvaljujući susretu sa Norbertom Eliasom, Kas je stekao konceptualne i metodološke alate pomoću kojih je ovu duboko ličnu sklonost ka otporu mogao da prevede u rigorozan sociološki okvir.

Mnogo toga što Norbert Elias nije pokušavao da zapiše – materijal koji je smatrao nedovršenim ili nedovoljno formalnim – Voters je iznosio otvoreno i neposredno. U tom smislu, postoji značajna razlika između Votersove i Eliasove sociološke prakse. Međutim, ta razlika ne predstavlja nekompatibilnost; naprotiv, Votersov rad u mnogim aspektima verodostojnije od samog Eliasova predstavlja ono kako bi jedna elijasovska sociološka analiza trebalo da izgleda – imajući pritom na umu da je Elias, na mnogo načina, ostao mislilac duboko ukorenjen u devetnaestom veku.

Kada sam Kasu predstavio biografsku studiju o Norbertu Eliasu, primio ju je sa velikim oduševljenjem i pohvalio je rad u celini. Njegova jedina primedba bila je: „**Opisuješ ga previše hladno, ne pleše dovoljno.**” Za Kasa je intelektualni život bio neraskidivo povezan sa muzikom i telesnim izražavanjem. Odbrana njegove doktorske disertacije predstavljala je svojevrtni događaj: Kas je stigao u kožnoj jakni, a nakon odbrane usledio je muzički nastup sa izvođenjem pesama Džimija Hendriksa (Jimi Hendrix). Sličan duh obeležio je i sahranu njegove supruge, na kojoj se čula Dženis Džoplin (Janis Joplin), osećao se etos Vudstoka i održano je neformalno okupljanje uz džez i pivo. Kas je svesno i istrajno nastojao da oslabi ukorenjene društvene norme i proširi domet neformalnosti, jer je u neformalnim društvenim odnosima prepoznavao uslove u kojima pojedinci mogu da ostvare stvarnu autonomiju i iskuse autentičnu životnu vitalnost. Za one koji su mu pristupali na specifičan način, bio je velikodušan i sjajan intelektualni sagovornik. Međutim, istovremeno je bio i beskompromisan kritičar formalnosti

u svim njenim oblicima; unapređivanje informalizacije za Kasa je predstavljalo istovremeno naučni i lični poziv.

Godine 2025. Kas Voters je preminuo. Oduzeo je sebi život, čini se, nakon pažljivog promišljanja. Tokom dugotrajnog putovanja iz Južne Amerike 2018. godine razgovarali smo o jednom Tolstojevom zapažanju o fenomenu zamora životom u starosti – odlomku koji je tada snažno odjeknuo u Kasu. Izgleda da je do 2025. godine došao do uverenja da je iscrpeo svu svoju sposobnost za dalji doprinos. Nakon smrti supruge Trus (Truus) – ljubavi njegovog života – osećao je da je izgubio radost koja mu je svakodnevno davala snagu. Govorio je da je osamdeset dve godine prikladna starost, ona sa koje se život može sagledati kao zaokružena celina. Kas i ja smo se poslednji put sreli tokom jednog dana u Amsterdamu: zajedno smo ručali, razgovarali o formulaciji njegove čitulje, razmišljali o temeljnim pitanjima sociologije i razmatrali savremeno stanje društva. Kas je još jednom preispitao sopstveni životni rad i njegovo značenje. A onda smo se oprostili, zagrlili i ja sam otišao prema železničkoj stanici, potpuno svestan da svog prijatelja više neću videti.

Kas Voters bio je osoba retke intelektualne dubine i izuzetne posvećenosti svojim uverenjima, i od njega se moglo mnogo naučiti – o tome za šta se zaista vredni zalagati, o tome kako život treba živeti i o spoznaji da se društva ne oblikuju prvenstveno ekonomskim pokazateljima, već kvalitetom slobode i uzajamnog poštovanja u kojem njihovi članovi žive jedni sa drugima. To je poruka koja zaslužuje najširu moguću vidljivost.

Literatura

- Elias, N. (2010). *The loneliness of the dying and Humana conditio: Observations on the development of humanity on the fortieth anniversary of the end of a war* (8 May 1985). In: A. Scott and B. Scott (Eds.); E. Jephcott (trans.); Vol. 6, *The Collected Works of Norbert Elias*. University College Dublin Press. (Originalno delo objavljeno 1985)
- Elias, N. (1989). *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert* (M. Schröter, Ed.). Suhrkamp.
- Elias, N. (2013). *Studies on the Germans: Power struggles and the development of habitus in the nineteenth and twentieth centuries*. In: S. Mennell and E. Dunning (Eds. and trans.). Vol. 11, *The Collected Works of Norbert Elias*. University College Dublin Press. (Originalno delo objavljeno 1989)
- Elias, N. (1996). *The Germans: Power struggles and the development of habitus in the nineteenth and twentieth centuries* (E. Dunning and S. Mennell, Trans.). Polity Press.
- Wouters, C. (1977). Informalisation and the civilising process. In: P. R. Gleichmann, J. Goudsblom, and H. Korte (Eds.), *Human figurations: Essays for/Aufsätze für Norbert Elias* (pp. 437–456). Stichting Amsterdams Sociologisch Tijdschrift.

Wouters, C. (2007). *Informalization: Manners and Emotions since 1890*. SAGE Publications.

Wouters, C., & Dunning, M. (2019). *Civilisation and Informalisation: Connecting Long-term Social and Psychic Processes*. Palgrave Macmillan.

Internet izvor:

<https://www.caswouters.nl/>

Prevela
Milena Kojić